

התפתחותה ומהלכיה של
האנטישמיות הפאשיסטית באיטליה (1922—1945)

הממלכה המאוחדת האיטלקית. מאז היווסדה בשנת 1861 ועד להכרזת "מסע הגזע" ב־1938, לא ידעה למעשה על קיומה של בעיה יהודית כבעיית המזנים. זעיר במספר (כאחד לאלף בכלל האוכלוסייה) ומושרש בנורמיה העיקריים של החברה המקומית, היה הקיבוץ היהודי באיטליה. בשעה שהתחיל להתעלות בחיי החברה, הכלכלה והמדיניות של הארץ, שיחי הזכויות האזרחיות, שהוא זכה בו החל מאמצע המאה ה־19, היה בעיקרו מעין גושפנקה חוקית למציאות שהיתה קיימת מכבר, ושברוך כלל נתקבלה על דעת רוב שכבות האוכלוסייה. יתר על כן, האופי הליברל־חילוני (ולעתים אף אנטי־קלריקאלי) של הזרמים הפוליטיים העיקריים, שהיו נושאי דגלה של "תנועת התחייה" הלאומית האיטלקית, תרם לא במעט להקהיית חרדה של האנטישמיות הקאתולית בקרב העם. מה גם ששלטונות הכנסייה עצמם היו מתחילת המאה התשע־עשרה, שקרעם בהנחה על עמדותיה הרוחניות ועל שלטונה הסימפוראלי של הכנסייה ובמאבק נגד החפשות הליבראליזם האירופי, ומשום כך נאלצו להרפות במידה רבה, לפחות לפי שעה, מפולמוסם המסורתי נגד היהודים.

התמורה העיקרית חלה בשלתי המאה. בנסותה לשוב ולחשתלב בחיים המדיניים של המדינה האיטלקית, החלה הכנסייה הקאתולית להרכיב חלק מגידוליה של האנטישמיות הסודרנית על גבי הגזע העתיק של שנאת היהודים הקאתולית. היהודים — או ליתר דיוק, "תברית שבין היהדות הבינלאומית לבין חוגי הליבראליזם הבונים החופשיים" — הוצגו כמחולליהן וראשיהן של כל אותן התנועות המהפכניות, שמאז המהפכה הצרפתית עירערו את יסודותיה של החברה הנוצרית האירופית, והעמידו בספק את מעמד הבכורה של הכנסייה, במדינה המודרנית — החילונית והליבראלית.

סגנון חדש זה, שאמנם היה מסוכן כשלעצמו, לא נודעה לו השפעה באותה שעה אלא בחוגים מצומצמים למדי, אפילו בקרב הקאתולים. אך דווקא מסגנון זה שאבו בראשית המאה ה־20 הזרמים השונים של הלאומנים האיטלקים, שראו ביהודי את האבטיפוס של הבורגנות הדמוקרטית והפאציפיסטית, הפושרת ברגשותיהם הפאטריסטיים, רודפת טובה־החנאה האישית ושוות־הנפש לכל אותם האידיאלים של תהילה צבאית ושל גדולה קיסרית, שהיו משאת נפשה של הלאומנות.

אף־על־פי־כן, המסד המשולב של אנטישמיות־גזענות־אנטי־קומוניזם, שעתיד היה בשנים הבאות להיות גורם רב־חשיבות בהתפתחותן הפנימית של התנועות הפאשיסטיות השונות באירופה, ולא כל שכן בקביעת יחסן של תנועות אלו לקיבוצים היהודים שבארצן — אותו מסד לא נתגבש אלא בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם הראשונה. כאשר נתמזגו בתנועה הפאשיסטית הזרמים והאינטרסים השונים של הקאתולים של הלאומנים הקיצונים, של האגררים ושל בעלי התעשיית הגדולה.

כדי לעמוד על תמורות אלו, די לשוב ולקרוא את הגליונות מן השנים 1920–1922 של „לה ויטה איטליאנה“¹ כתבי־עת שיסד וערך ג' פריציווי², וכן מאמרים אחדים מפרי עטו של מוסוליני עצמו, שהאופייני שבהם נתפרסם בעיתון „איל פופולו ד'איטליה“³ מיום 4 ביוני 1919, בכותרת „השותפים לפשע“.

על „מרכיב“ זה של אנטישמיות גזענית מסוג זה — שנפוץ בהדרגה, אך עדיין נשאר נחלת חוגים מצומצמים למדי של אינטלקטואלים — ניתוסף מאז ראשית שנות ה־20, גורם חדש רב־חשיבות להתרפת היחס העויין אל היהודים, הוא עליית הציונות כתנועה פוליטית והושפעתה גם בקרב יהודי איטליה.

יחס עויין אל הציונות היה זה מכבר נחלתם של רוב הקאטוליים, של התנועות הלאומניות ושל החוגים המקורבים למיניסטריון החוץ האיטלקי, שכן, הציונות נצטיירה בעיניהם כיציר כסיה של מדיניות החוץ הבריטית, וככלי שרת בידיה, העלול לסכן את האינטרסים של איטליה במזרח הקרוב ושל הכנסייה הקאטולית במקומות הקדושים.

מלבד אלה, עצם קיומה של „פדראציה ציונית איטלקית“, שחרף ממדיה הצנועים, ליכדה בשורותיה את החלק בעל ההכרה של יהדות איטליה, שימש הוכחה חותכת בעיני הפאשיסטים, שהקיבוץ היהודי הוא גוף זר בקרב האומה האיטלקית, ומשום כך נשקפת ממנו סכנה חמורה ל„מבנה המונוליטי“ של המדינה הטוטאלטארית העתידה לקום. תגובותיו הנרגזות של מוסוליני לגילויים הצנועים של הפעילות הציונית באיטליה, חרגו כבר בראשית שנות ה־20 מן הוויכוח הפוליטי עם תנועה יריבה, תגעו למעשה בשאלת מעטדם של כלל היהודים באיטליה, ואף הוכיחו בבירור את חוסר הסובלנות הכסיסי של הפאשיזם, לקיומו של מיעוט מיוחד בקרב האומה האיטלקית.

עלייתו של מוסוליני לשלטון ב־28 באוקטובר 1922, נתקבלה איפוא בחששות כבדים בקרב רוב יהודי איטליה, ובמיוחד בקרב הציונים, אף על פי שיהודים אחדים היו פעילים בתנועה הפאשיסטית מראשיתה, ואחרים, שהיו קשורים באינטרסים של הבורגנות התעשייתית והאנדרית, הגישו לפאשיזם תמיכה כספית בתודמניות שונות.

אף־על־פירכן, במשך חמש־עשרה השנים הראשונות לשלטונו, לא אימתה מדיניותו של המשטר הפאשיסטי כלפי היהודים, חששות אלו, למרות ההתפרצויות הפתאמיות והתהפוכות הבלתי סבירות לכאורה, שאיפיינו תקופה זו.

אמנם, מדי פעם חזרו גם מוסוליני וגם אחדים מעוזריו הקנאים ביותר — כגון רוברטו פארינאצי⁴ — וכיזנו את חיציהם נגד ה„קומוניסטיזם היהודי“ ונגד הברית „הדמור פלוטוקראטית היהודית“, אולם ביסודו של דבר, תרשתתה מדיניות המשטר על יסודות בעלי אופי פראגמאטי מובהק, כגון: הנטייה להיעזר בקהילות היהודיות באיטליה ובלבאנט להגברת ההשפעה האיטלקית בארצות הים התיכון, והרצון שלא לזוהר מראש על ה„קלף הציוני“ לטובת האינטרסים האנגליים באותו איזור, וכן מעין חשש בלתי רציונאלי מפני עוצמתה הכלכלית של „היהדות הבינלאומית“, והשפעתה על דעת הקהל בעולם. כל עוד נחשבו יסודות אלו לבני תוקף, אמיתי או מדומה, נמנע המשטר הפא-

1. La vita Italiana (החיים האיטלקיים)
2. Giovanni Prezziosi
3. Il Popolo d'Italia
4. Roberto Farinacci

התפתחותה ומהלכיה של האנטישמיות באיטליה

שיטטי מלהסיק מסקנות מעשיות מאותן ההנחות, שהיו ונשארו הנחותיו האידיאולוגיות היסודיות בנוגע ליהודים.

בין השנים 1922–1937 לא חלו איפוא שינויים מהותיים לרעה במצבם של יהודי איטליה. התוק משנת 1930, אשר קבע את פרטי מעמדן החוקי של הקתולות, את מסגרתן האירגונית הארצית ואת יחסיהן עם מוסדות המדינה, נתקבל בסיפוק אצל רוב ההנהגה היהודית. "הפדראציה הציונית האיטלקית" המשיכה להתקיים ולפעול, אם כי תוך שיקול דעת וזהירות, כמו כן כמו באותה תקופה, או המשיכו להופיע, כמה כתבירי ייחודיים בעלי אופי תרבותי ופוליטי, כגון השבועון "ישראל" והירחון "לה ראמניה מנסילה די ישראל" שהיו בסאונם של קבוצת הציונים שבהנהגת דאנסה לאסיס ואלפונסו פציפיצי, הירחון "רציון הציונית", בטאנם של הציונים הריביוניסטים בהנהלת ליאונה קארסיו ולבסוף כתב העת "לה נוסטרה באנדרירה" בטאון קבוצת פאשיסטים יהודים בעלי מגמה אנטי-ציונית מובהקת.

גם כמה מגעים שנתקיימו עם השלטונות, בכוונה לחזק את המוסדות היהודיים בקהילות טריפולי, רודוס ואלכסנדריה, או כדי להשיג את תמיכת הממשלה למעברם של פליטים יהודים בנמל טריאסטי כדרךם לארץ-ישראל, הרמו ליצירת אווירת הרפיה, אשר יהודים רבים פירשוה כתמורה מהותית לטובה ביחסו של המשטר הפאשיסטי אליהם.

בשנים שלאחר מכן, פתיחות היו אשליית אלו להתבדות ובצורה המרה ביותר, מלחמת תבש וההכרזה על ייסוד הקיסרות, התרפת המתיחות ביחסי איטליה ואנגליה והתפנית הפרוצרבית במדיניות האיטלקית, ומעל לכל — הידוק תברית עם הגרמנים, אשר הגיעה לגיבושה הראשון בהסכמים של אוקטובר 1936 — נובמבר 1937, חפרו לחלוטין את שיווי המשקל העדין שעליו היו מושתתים קרוב לחמש-עשרה שנה, היחסים בין המשטר הפאשיסטי לבין היהודים באיטליה, משהופר איוון זה, חור הפאשיוס אל האנטי-שמיות המיליטאנטית, בלי שיוכל להיעצר, כמובן, בעמדות שהיו אופייניות לו בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם. כנגד זה, עשה המשטר כמיטב יכולתו, כדי לעמוד גם בתחום זה בקו אחד עם בן-בריתו הגרמני, ואימץ לעצמו, לפחות להלכה, את דפוסי של האנטישמיות הגזענית הגרמנית.

מסע נמרץ שהחלו בו בשנת 1936 איטליה ציונים בעלי מסורת אנטישמית מובהקת, שימש פתיחה למערכה החדשה, הדים רחבים צורר בראשית שנת 1937 ספרו של פ' אוראנו "היהודים באיטליה", שבו זיהה "איטלקיות" עם קאתוליות, שלל מן היהודים את הזכות לשמור על ייחדם, והצביע על הסתירה המוחלטת בין התשתייכות למדינה סטאליתרית לבין תמיכה בתנועה הציונית, עם הופעתו של ספר זה, נתפרסמו בכל העיתונים החשובים ביותר, מאמרי ביקורת נלהבים, שהתמכו בהנחותיו של המחבר, וחבצו להשתית גם באיטליה את פתרון בעיית היהודים על יסודות גזעניים טהורים.

ביולי 1938, אחר תודשים אחדים של מסע גובר והולך בעיתונות וברדיו, פורסם "מאניפסט הנוצ האיטלקי", אשר נוסח, כפי שנמסר מטעם מזכירות המפלגה הפאשיסטית, "על ידי קבוצת מלומדים פאשיסטיים... בחסות טיניסטריין התרבות, בטטרה לקבוע את הבסיס לגזענות הפאשיסטית". נוסח המאניפסט — שכנראה נערך וחקן לפני פירסומו

La Rassegna Mensile di Israel 5

(La nostra bandiera) 6

La Vita Italiana, Il Tevere, Il Regime fascista : 7

Paolo Orano 8

בידי מוסוליני בעצמו — קבע, כי קיים גזע איטלקי טהור „ממקור ארי“, שהיהודים היו „האוכלוסיה היחידה שמעולם לא נטמעה בתוכו“, וכן הביע את המשאלה להגנת מדיניות גזעית טהורה, בעלת מגמה ארית-צפונית.

בראשית ספטמבר 1938 פורסמו החוקים הראשונים „להגנת הגזע“: ב־5 בספטמבר נאסר על „תלמידים בני הגזע היהודי“ ללמוד בבתי-הספר הממלכתיים מכל סוג ודרג; בעת ובעונה אחת נאסר על „טורים בני הגזע היהודי“ ללמד באותם בתי-ספר ובכל מוסד אקדמי או מדעי (חוק מיום 5 בספטמבר 1938, מס' 1390).

יומיים לאחר מכן, נפגעו היהודים הזרים — גם אם קיבלו את האזרחות האיטלקית לאחר ה־1 בינואר 1919 — אשר נצטוו לעזוב את המדינה תוך שישה חודשים. (חוק מיום 7 בספטמבר 1938, מס' 1381). לצורך חוק זה, נחשב ליהודי „מי שנולד להורים בני הגזע היהודי, גם אם דתו איננה יהודית“.

באותם ימים עצמם, הוקם במיניסטריון הפנים „האגף הכללי לדימוגרפיה והגזע“ (חוק מיום 5 בספטמבר 1938 מס' 1531), שתפקידו היה לתאם בין המוסדות הממלכתיים השונים בתחיקתם ובפעילות הגזענית, ובראש ובראשונה, לבצע מיפקד מדויק של היהודים החיים באיטליה.

בעקבות הוראות חפוזות, ומקושעות אלה, פורסמה ב־7 באוקטובר 1938, המרעצה העליונה של הפאשיזם, את „הצהרת הגזע“ המפורסמת אשר נחשבה ל„מגנא כרסא“ של הגזענות הפאשיסטית. אכן, הצהרה זו קבעה באורח עקרוני את ראשי הפרקים של תחיקת הגזע, שנתפרסמה בחודשים שלאחר מכן. תחיקה זאת קבעה (חוק מיום 17 בנובמבר 1938, מס' 1728), נוסף על החוקים הקודמים בדבר הגירוש של היהודים הזרים והאיסור על כל היהודים ללמוד וללמד בבתי-ספר של המדינה:

א) איסור מוחלט של גישואין בין יהודי לבין ארי.
ב) הגדרה מדויקת, מי נחשב לבן הגזע היהודי (כגון: בן להורים בני הגזע היהודי, גם אם דתו איננה יהודית; בן להורה יהודי וחורה בעל נהיגות זרה; בן להורים בעלי נתינות איטלקית שרק אחד מהם הינו בן הגזע היהודי אך דתו של הבן היא הדת היהודית).

ג) חובה למסור לשלטונות הצהרה על שייכות לגזע היהודי, ולדאוג שזה יירשם בכל התעודות האישיות, בפנקס מרשם התושבים וכו'.

ד) הנבלות חמורות ביותר בזכויות אזרחיות, כגון: איסור לשרת בצבא; לשמש כאפוטרופוס של קטינים שאינם מגזע יהודי; להיות בעל מפעל מסחרי או תעשייתי או בעל נכסי דלא ניירי כלשהם, שערכם עולה על ערך מסויים; להעסיק משרתים אריים; לשמש במשרה או בתפקיד כלשהו במוסד ממלכתי או ציבורי או הנתון לביקורת המדינה, או הנתמך על-ידיה, כגון הנהלות של בנקים, מוסדות ביטוח, בורסה וכו'.

אותו חוק קבע, כי יהודים שזכו בעבר לעיטורים צבאיים, נכי מלחמה או מתנדבים, חברי המפלגה הפאשיסטית מן השנים 1919–1922 או מן המחצית השניה של שנת 1924, יהיו רשאים לבקש מיניסטריון הפנים כי יכיר בהם כ„מופלים לטובה“, בכך היו פטורים מן האיסור להחזיק במקרקעין ולהעסיק משרתים אריים, אך נשארו כפופים לכל יתר ההגבלות.

9. חוק אסר: יהודים שנרשמו בחברי המפלגה או בראשיתה או מייד אחרי רצח מאסיואסי שהיה מסוגף ל„אגוד הקהילות“ שבירומא.

התפתחותה ומהלכיה של האנטישמיות באיטליה

סידרת חוקים נוספים שנתפרסמו לאחר מכן, החמירו עוד יותר את העוראות האנטי-יהודיות. למעשה נאסר על היהודים העיסוק בכל המקצועות החופשיים (חוק מיום 29 ביוני 1939, מס' 1054) והחמרו ההגבלות של בעלות על נכסים או על חברות במפעלים מסחריים ותעשייתיים (9 בפברואר 1939, מס' 126). מלבד זאת, על פי תוצאות מזכירות המפלגה או לעתים, ביוזמתו האישית של "מנהיג" פאשיסטי מקומי כלשהו, נאסר על היהודים להתזקק במקלט רדיו, לבלות במקומות קיט, לפרסם ספרים, עיתונים ועוד.

ראשיתו של "מסע הגזע" ומימושו המהיר בתחום התחוקתי, הנחית על הקיבוץ היהודי הקטן באיטליה, מכה קשה מאוד לא רק מבחינה כלכלית, אלא גם פסיכולוגית ואיגונית. מנושלים ממקורות הפרנסה העיקריים, נדחקים אל שולי החברה האיטלקית, כשהם משמשים מטרה יומ-יום לחיצי הבז והלעג של שופרות התעמולה הרשמית ושל האזרחים ה-"אריים", ראו רבים מבין היהודים בהחלטות בניין עולמם ובהתפוררות מסכת היחסים החברתיים והשאיפות הפאטוריות, שלהן היו שותפים שנים רבות מתוך הכרת וזיקה פנימית עמוקה. מתבוללים שביניהם, נאלצו לעמוד קשות כדי להסביר, בראש וראשונה לעצמם, מה היא מזהות ויקתם אל היהדות שבגללה היו נרדפים. אחרים תעדיפו לוותר על ביקורת עצמית מכאיבה זו, וביקשו לעצמם ספלט, לרוב בלתי מועיל, בהמרת דתם. בשנתיים בלבד, 1938-1939, ידועים 3,910 מקרים של המרת-דת, שנרשמו רשמית בפנקסי "אגוד הקהילות", לעומת 37 מקרים בשנת 1936 ו-64 מקרים בשנת 1937. לחקת דם זו — שהיתה אמנם רבת היקף, אם כי לא הגיעה ל-10% מכלל היהודים באיטליה — יש להוסיף באותה תקופה את הגירתם של למעלה מ-5,000 יהודים איטלקים, בעטיין של תופעות אלו, ירד מספרו של הקיבוץ היהודי הקטן, שמנה לפי המפקד הרשמי משנת 1931 — 47,485 נפש (שמהם רק 45,410 היו רשומים בקהילות), ל-35,156 נפש בשנת 1939, היינו, בסך-הכל כ-0.8 אלף (!) מכלל האוכלוסיה שבמדינה.

אף-על-פי-כן, ראוי לציין כי לאחר סטיות הדרך הראשונות, ידע רוב יהודי איטליה לעמוד בפני הדיכויים עמידה של כבוד עצמי, תוך ליכוד פנימי של כוחותיו המוסריים והאיגוניים, במידה שקשה היה לשערה מראש. בקהילות הראשיות נפתחו בהיספר יהודיים, יסודיים ותיכונים, שאחדים מהם השיגו רמה שלא נפלה מזו של מיטב בתי-הספר הממלכתיים. כמו כן נוסדו מוסדות-סיוע לפליטים היהודים, שחרף האיסורים השונים המשיכו להסתכן לאיטליה, החשוב שביניהם היה אירגון "דילאסיס"¹⁰ אשר פיתח מלכתחילה פעולה ענפה ורבת-צדד ולאחר תחילת המלחמה נטל חלק בהצלת אלפי יהודים. ומעל לכל יש לציין, כי גם "אגוד הקהילות", למרות המשבר החמור שפקד אותו בשנת 1937, ידע לסגל לעצמו קר פעולה עקבי, תקיף ומכובד, אשר היקנה לו סמכות מוסרית מחדשת, הן בהנהגה היהודית הפנים-קהילתית (כגון בהקמת בתי-ספר, בארגון סיוע לנזקקים וכדומה) והן במגעיו עם הגופים הממשלתיים.

קרוב לוודאי שהשפעה ניכרת על התעוררות זו של תודעה יהודית, נודעת לעבודה שעשתה מראשית המאה, החבורה הקטנה של הציונים האיטלקים, חבורה זו, היא שתרמה באופן מכריע לשמירת הזיקה אל התרבות ואל המסורת הדתית-לאומית של העם היהודי, ולעתים ליצירתה מחדש של זיקה זו בקרב חבורה מתבוללת, אדישה או אף מתנגדת

10. (Delegazione assistenza emigranti ebrei). Delassem.

מלכתחילה. ברבות הימים נשאה פעולה זו פרי, ובזכותה עמד חלק מיהודי איטליה במבחן הקשה. במידה מסוימת של הכרה פנימית ושל נאווה עצמית.

כמו כן אין להתעלם מכך שברגעי ההכרעה הגורליים, הניכח רוב העם האיטלקי את הסולידריות המוסרית שלו עם היהודים הנרדפים. אכן, למרות כמה מעשי ואנדראליות שביצעו בשנים (1940–1942) כנופיות חוליגאנים פאשיסטים בבתי הכנסת שבטורינו, פרארה, פאדובה וטריאסטי, לא חשו היהודים בדרך כלל סכנה לבטחונם האישי, עד לכיבוש הגרמני בספטמבר 1943.

שנות המלחמה הראשונות לא הביאו לתמורות יסודיות ביחסה של ממשלת איטליה אל היהודים. מתחילת 1940 ננקטו צעדים לירידת הגירת היהודים, הגרים והאיטלקים, ולפעולה זו נתנו יד ברצון, איגוד הקהילות, ה"דילאסים" ובראש ובראשונה כמונן הסדראציה הציונית האיטלקית. לאחר מכן, אחרי שפרצת המלחמה, הוקמו באיטליה 43 מחנות ריכוז לאזרחי מדינות עוינות, או לאנשים החשודים ביחס עויין כלפי המשטר הפאשיסטי (חוק מיום 4 בספטמבר 1940, מס' 239). במחנות אלה נעצרו גם כמה אלפי יתומים ורים שלא צייתו לפקודת הגירוש משנת 1938, או שהצליחו לבוא לאיטליה מסבינות הכיבוש הגרמני חרף כל האיסורים, וכן קרוב למאתיים יהודים איטלקים, שנחשדו בפעילות נגד בטחון המדינה.

על תנאי החיים במחנות אלה, לא נתפרסמו עדיין אלא ידיעות מקוטעות בלבד, מכל מקום, ניתן לקבוע כי גם בתקופות הקשות ביותר, לא היה להם ולמחנות שהקימו הגרמנים בגרמניה עצמה ובאירופה המזרחית, שום דבר משותף, העצירים הועסקו לרוב רק בעבודות החיוניות למהלך התקין של חיי המחנות, ופעלו בהם באופן סדיר שירותים סאניטריים, בתי ספר, בתי כנסת, פעולות סעד, תרבות, ספורט וכו'.

כמה מאות יהודים נוספים קיבלו צווי ריתוק שהחייבו אותם לשבת בישובים כפריים קטנים, לרוב באיטליה המרכזית או הדרומית, הרחק מן הריכוזים העירוניים העיקריים. לאנשים אלה שילמה הממשלה האיטלקית מענק יומי צנוע, שעליו נוסף במקרה צורך, סיוע מטעם מוסדות הסעד היהודיים, לעתים הורשו המרותקים (בעיקר הרופאים) לעבוד במקצוע גם במקומות אלו. אם נתעלם מהבדירות המעיקה, לא היו תנאי חייהם של המרותקים מן הגרועים ביותר.

בתחילת מאי 1942 החלים מיניסטרוך הפנים, כי כל יהודי איטליה, מבני 18 ועד 55, חייבים ב"עבודת חובה" במקום השירות הצבאי, אולם ברוב תערים בוצעה החלטה זו בצורה פשרנית למדי, ועד יולי 1943 נראה כי לא הועסקו בעבודה אלא כ-2,000 יהודים, לרוב בחוות חקלאיות, בספעלים תעשייתיים, או בסלילת כבישים.

ה"הפיכה" מיום 25 ביולי 1943, אשר הביאה לפילת הפאשיזם, העלתה תקוות רבות לשיחרור קרוב ומוחלט, אולם שביתת הנשק שהוכרזה ביום ה'א' בספטמבר 1943, גררה בעקבותיה כיבוש רובה של איטליה בידי הגרמנים מרומא וצפון לה. כלומר, של כל המחוזות אשר בהם נתרכזו קהילות ישראל, במשך תקופה קצרה של קצת למעלה מחודש ימים, עברו אירא יהודי איטליה ממשטר של דיכוי ורדיפות אורחיות וכלכליות, לאתנחתא של חירות מדומה, עד אשר הגיעו לקצה המדרון שאליו התדרדר רוב רובה של יהדות אירופה.

התפתחותה ומתלכית של האנטישמיות באיטליה

כבר במחצית השנייה של הודש ספטמבר, אירעו מקרי אלימות הראשונים מצד יחידות גרמניות: מעצרה הגלייתית של קבוצת 25 יהודים ממיראנו (16.9.1943), רצח אכזרי של כ־30 יהודים בעיירות ארונה ומאינה¹¹ שעל חוף האגם מאג'ורה (22.9.1943), ולבסוף, גזירת ההיטל של 50 ק"ג זהב, שקהילת רומא נתחייבה למסור תוך 36 שעות למפקד ה־ס"ס במקום — הוברט קאפלה, באיום של הגליית 200 יהודים, כידוע, נאסף הזהב בין יהודי רומא ונמסר במועד שנקבע, אולם הדבר לא מנע מאותם אנשי ס"ס להתפרץ למחרת היום (29.9.1943) אל משרדי הקהילה, כדי להתחיל בשוד הספרייה העתיקה והעשירה, הארכיון ושאר חפצי ערך שהיו שמורים במקום, לגורל דומה זכו בו ביום בניגי הקהילה היהודית בעיר טריאסטי, שאלה הורו כמפקד ה־ס"ס והמשטרה, הגרמנפיהרר אודילו גלובוצ'ניק, יליד העיר, ואשר היה בשנים הראשונות של המלחמה אחד האחראים העיקריים להשמדת יהודי פולין.

בכל שהיום יראה הדבר מוזר, לא היה במעשי אלימות ראשונים אלה, כדי לפקוח את עיני היהודים באיטליה לגורל הצפוי להם, אם משום שבעט מאוד היה ידוע על מה שהתרחש בשאר ארצות אירופה הכבושות, ואם משום שהיריעות המעורפלות שהסתננו, בעיקר מיוגוסלביה השכנה, נחשבו כבלתי מהימנות, נזמאות שאין הדעת סובלת אותן, פרי דמיון חולני של אנשים משולתבים, כמו כן אין לשכוח, כי לא כמו בארצות כיבוש אחרות, נמנעו הגרמנים באיטליה מלפרסם פקודות מיוחדות הנוגעות ליהודים, כגון: הקמת גיטאות, תובת נשיאת הסלאי הצהוב, מינוי מועצות יהודיות (יוגראם), וכדו', שכן הוראות אלו היו גורמות, לפי המשוער, לפיזורם של היהודים בין האוכלוסיה האיטלקית, שם ניתן היה אך בקושי לעלות על עקבותיהם.

כך או אחרת, החלה תקופת המצודים הגדולים שבוצעו בכל הקהילות הראשיות בראשית אוקטובר ועד שלהי נובמבר 1943: בטריאסטי (9 באוקטובר), ברומא (16 באוקטובר), בניווכה (3 בנובמבר), בפירנצי (6 בנובמבר), במילאנו (8 בנובמבר), בודניציה (9 בנובמבר), בפירארה (14 בנובמבר), בגוריציה (23 בנובמבר), וכן הלאה, אף שקשה לקבוע בדיוק את מספר היהודים שנתפסו באקציות ראשונות אלו, נראה כי אין הוא רחוק ממתצית כלל היהודים שגורשו מאיטליה משך 20 חודשי הכיבוש הגרמני (ספטמבר 1943 — אפריל 1945), שמספרם הגיע לכ־7,500 איש.

כדי לקבל מושג כלשהו מפרטי ביצוען של האקציות האלה, נביא קטע מן הדו"ח ששיגר קאפלה אל גרמנפיהרר קארל וולף, המפקד העליון של ה־ס"ס ושל המשטרה הגרמנית באיטליה, על הפעולה שבוצעה ברומא ביום 16 באוקטובר, התעודה שנשלחה בשעה 11.15 של ה־17 באוקטובר, מנוסחת כך:

"הפעולה נגד היהודים, שנערכה בהתאם לתוכנית שנקבעה מראש, הושלמה, בביצועה השתתפו כוחות משטרה וביטחון, לא שיתפנו את המשטרה האיטלקית בשל חוסר האמון בה, בשל כך, לא יכולנו לבצע בטהירות הדרושה את מעצרים של בודדים שב־26 אזורי הפעולה, כמו כן נבצר מאיתנו לחסום רובעים שלמים, גם משום שהמשטרה הגרמנית מנתה רק 365 איש, וגם בשל היות רומא, עיר פרוות".

11. Arona, Meina.

למרות זאת, במשך האקציה שנערכה בין השעות 5.30 ל-14.00, נתפסו בדירות של יהודים 1259 איש, שהועברו למחנה האיסוף שליד בית-הספר הצבאי המקומי. לאחר שוחררו בני נישואי-התערובת, זרים, ובכללם איש אחד אזורח וואאטיקאן, קרובי משפחה של בני נישואי התערובת, משרתים ארים ודיירי משנה, נותרו 1,007 יהודים. הגירוש נקבע ליום שני, 18 באוקטובר בשעה 9.00. ליוו את הסראנספורט 30 איש מן המשטרה הרגילה. האוכלוסיה האיטלקית הפגינה התנגדות פאסיבית. שרק במקרים אחדים התבטאה גם בעזרת פעילה. לדוגמה, היה מקרה שבו הקביל את פני השוטרים, פאזיסט שבידו כרטיס המפלגה, לבוש וחלצה שחורה, אשר לפי כל הסימנים לא התגורר באותה דירה יותר משעה אחת. השכנים ניסו להתביא יהודים בעת כניסת השוטרים הגרמנים. מקרים כאלה חזרו ונשנו. החלק האנטישמי של האוכלוסיה לא נראה ברחוב בעת הפעולה. בה בשעה שהרוב המכריע של התושבים השתדל להבריח יהודים מידי המשטרה, בשום מקרה לא השתמשו בנשק.

אכן, הפעולה ברומא, כבשאר הערים, בוצעה מרחוב לרחוב, מבית לבית. על פי רשימות שמיות מפורטות שהגרמנים קיבול ממשרדי מושל המחוז האיטלקי, כוחות המשטרה האיטלקית לא השתתפו בדרך-כלל במצודים. מה שאין כן כוחות המיליציה הפאשיסטית שהגרמנים החלו מגייסים, וששיהפו פעולה איתם. ברומא שוחררו בני נישואי-התערובת, אולי מתוך התחשבות מיוחדת בוואטיקאן, אשר המצודים נערכו ממש "מתחת לחלונותיו". לעומת זאת, נעצרו בערים אחרות כל אלה שנחשבו כבני "הגזע היהודי". היהודים שנאסרו, נכלאו תחילה בבת-רסוהר מקומיים או בבת-ספר, קמרטיניס וכו'. הם רוכזו לאחר מכן במחנות מיוחדים שהוקמו באיטליה הצפונית, לרוב בפוסולי או בולצאנו.¹² ומשם נשלחו מפקידה לפקידה למחנות ההשמדה. לרוב לאושביץ. רק מרומא, שבה נעצר במצוד הראשון מספר גדול של יהודים, נשלחו העצורים הישר לאושביץ. בלי שעברו תחילה דרך מחנות-ריכוז איטלקיים. הם הגיעו לשם ב-22 (או 23) באוקטובר ורובם הושמדו מיד. במשך הזמן היו משלוחים נוספים של יהודים איטלקים, אשר הגיעו לאושביץ באפריל, יוני, יולי ואוקטובר 1944, גם להם נערך גורל דומה.

הגל הראשון של המצודים, בחודשים אוקטובר-נובמבר 1943, הפחית את רוב יהודי איטליה ועל-כן הפיל קורבנות רבים. לאחר מכן חיפשו היהודים הנותרים דרכים שונות להימלט, אלפים חצו את הגבול הנמלטו לשווייץ. אחרים עשו דרכם דרומה, ואם הצליחו לתצות את קווי החזית, מצאו חצלה בשטחים ששוחררו בידי בעלות-החברית. אולם הרוב הגדול העדיף להתפזר בקרב תאוכלוסיה האיטלקית, במיוחד בערים אשר שם לא היו מיכרים, או מצאו מקלט במוסדות דתיים קאתוליים. "ציד היהודים" — של בודדים ושל משפחות, שהתבאו אצל ידידים, "ארים" או אצל מכרים מקריים נדיבו לב — תפס את מקומו של המצוד המאורגן. בשלשלת טראגית זו של בריחות תכופות והעתקת מנויים ממקום למקום, שאיפיו שלב שני זה, נוכחו היהודים לדעת ולהכיר פעם נוספת, את הסולידריות הרחבה והאמיצה של מרבית תאוכלוסיה האיטלקית, שבמקרים רבים לא היססה להסתכן בסיכונים המורים, כדי להגיש סיוע לנרדפים.

Fassoli, Bolzano 12.

התפתחותה ומהלכיה של האנטישמיות באיטליה

למרות זאת נעצרו שוב כמה אלפי יהודים גוספים, אם בשל בגידתם של פאשיסטים רודפי בצע, או בעטיין של שגיאות טראגיות, או בשל סקרה עיוור שלא ניתן היה למונעו. גם הם נשלחו למחנות השמדה בגרמניה או בפולין, אחרי תקופת מעצר כלשהי בבתי כלא מקומיים ובמחנות ריכוז של פוסולי ובולצאנו. מקרי רצח של יהודים בשעת המעצר או בימי שהותם בבתי הכלא, היו כנראה רבים מכפי שידוע בדרך כלל, המקרים הידועים ביותר הם אלו של „מערות ארדיאטינה“¹³ שם נורו ביום ה'23 במארס 1944 — 322 בני ערובה, וביניהם 75 יהודים, וכן רצח בית פארדו רוקס¹⁴ בפיוזה, ב'1 באוגוסט 1944.

בינתיים החלה מתארגנת מחדש ממשלת תבובות של פוסוליני, שעמד בראש „הרפובליקה הסוציאלית האיטלקית“ קיצרת הימים, ב'17 בנובמבר 1943 קבעה המועצה המכוננת של התנועה הפאשיסטית המחודשת, בסעיף 7 של מצע היסוד שלה, כי „בני הגזע היהודי הם זרים, במשך מלחמת זו הם נחשבים לבני אומה עוינת“.

הצהרה זו הושלמה ב'30 בנובמבר בהוראה שפירסם מיניסטר הפנים — גוידו בופאריני גוידו¹⁵ — לפיה „כל היהודים, גם אם זכו בהפלייה לטובה... חייבים להישלח למחנות הסגר מיוחדים, כל רכושם — מטלטלין ומקרקעין — יוחרם תיכף ומיד“ כנראה אפשר לפרש הוראות אלה, כי ממשלת „הרפובליקה הסוציאלית“ עדיין לא התכוונת לתת ידה למדיניות השמדתם הכוללת של היהודים, והעדיפה לרחות את פתרון הכעיה לסוף המלחמה, אולם למעשה, לא היה לעמדתה זו של הממשלה הפאשיסטית, משקל כלשהו במאורעות שהתרחשו לאחר מכן ביחס ליהודים שבשטח הכבוש בידי הגרמנים. הי"ס נסלו לידיהם את השליטה הישירה והגמורה בכל המקומות, הם עקפו את המינוחל הפאשיסטי והשתמשו במיליציה הפאשיסטית וגם במשטרה המקומית, להובלת היהודים שנתפסו או לשמירה במחנות הסגר.

באחדים ממחנות אלה, ובעיקר בגדול שבהם, פוסולי שבקירבת קארפי, היו תנאי החיים קשים למדי, אם כי נסבלים, לפחות עד לאמצע שנת 1944. לעומת זאת, במקומות אחרים, כמו במחנה המעבר של בולצאנו (אשר יחד עם הערים טריאסטי ומיראנא, היה במחוז שסופח לרייך) התנאים היו מלכתחילה קשים ביותר, ואילו בקירבת טריאסטי, במקום המכונה סאן סאבה¹⁶, הוקם כהנה ריכוז והשמדה, שבו פעל במשך למעלה משנה, כיבשן לשריפת המוצאים להורג. במקום זה הושמדו כ'2000 עצירים, יהודים ואסירים פוליטיים.

המחירות שבה הונחתה על ראשי היהודים זוועת ההשמדה, והעובדה שבאיטליה לא הוקם שום ארגון יהודי מסוג ה„יודנראט“, מקשות על זכיון לתאר את תגובתם ואת התנהגותם של היהודים בשעת הסבחה. אל מול אימת הגורל הצפוי לה, התייצב כמעט תמיד האיש הבודד, על מראותיו, תקותיו, יאוש ונסיונותיו להציל את עצמו ואת בני משפחתו. עם זאת, מן הדין להזכיר את אומץ הלב של חלק ממנהיגי הקהילות והמוסדות היהודיים, אשר העמידו את חובתם ואת אחריותם כלפי עדתם מעל לכל חשבון אישי.

13. Fosse Ardeatine — אתר היסטורי שבקירבת רומא שבו מצויות קאטקומבות עתיקות.

14. Pardo Reques.

15. Guido Buffarini Guidi.

16. San Saba.

דניאל קארמי

רבים מהם נפלו בגלל מסירותם, וביניהם הרבנים נתן קאסוטו מסירנצי, רודולפו לוי מטורדינה, אדלפו אוטולינגי מווינציה, ריקארדו פציפיצי מג'ובבה ועוד. מוזכר הקהילה בטריאסטי — קארלו מורפורגו, סירב להפקיר את בית-המחסה לזקנים, ואיתם חלק את סך גודלם. מוזכר קהילת וינציה — ג'וזפה יונה, שהגרמנים ציוו עליו למסור להם רשימה של היהודים חברי הקהילה, שרף בלילה את התעודות והתאבד. אחרים הצליחו להינצל למרות מסירותם ופועלם האמיץ, כמו נשיא קהילת רומא, אוגו פואה, ורוב ראשי "הדילאסים" — אשר המשיכה להגיש במהירות את עזרתה החשובה לאלפי יהודים. גם תודות לסיוע הנפלא של כומר קאתולי, האב בינדטו, שעת השיחרור, בין יוני 1944 ברומא לבין סוף אפריל 1945 באיטליה הצפונית, מצאה יהודים צעירים רבים, משתתפים במאבק נגד המדבא הנאצי-פאשיסטי, 2,000 יהודים בקירוב, שיררו בשורות הפארטיזנים; כ־100 מהם נפלו בקרב, חמישה זכו אחרי מותם לציון לשבח הנבואה ביותר, יהודים אחרים מילאו שליחויות מסוכנות בשירות צבאות בעלות-הברית שעלו מן הדרום, ואף ביניהם היו אבידות. מתוך מספר כולל של פחות מ־35,000 יהודים שהיו באיטליה בעת הכיבוש הגרמני, נעדרו בסוף המלחמה קרוב ל־7,750; מהם 7,496 גורשו אל מחנות ההשמדה והשאר נרצחו במקום או נפלו בשדה הקרב.

Name: <u>Teslie Corzo</u>		Zelle: <u>354</u>	
Vorname: <u>Isaac</u>		Geburts am: <u>5.2.84</u> in <u>Rom</u>	
Einheit, Wohnung: <u>Rom, Via Linovalazione Gianicolata 142</u>			
(Street Address, City, State, P.C.)			
Einlieferung		Entlassung	
am <u>23.5.44</u> um <u>18</u> Uhr		am <u>...</u> um <u>...</u> Uhr	
durch <u>...</u>		auf Grund:	
wegen: <u>Jude</u>		Hergestellt von:	
Untersuchungsamt: <u>...</u>		(Name, Dienstgrad)	
Stückzahl:		Einlieferungsdauer:	
...		Untersucht:	

כרטיס-צעיר, התאריך 23.5.44, המקום: רומא, הסיבה: יהודי

- d. Pillage of the community library (which contained one of the richest selections in Europe of works on Judaica) and of the rabbinical college library (13.10.1943 and the following days).
- e. Seizure and deporting of large numbers of Jews, irrespective of age, sex or state of health — on October 16, 1943.

Rosina Surano — From the Diary of Persecutions

These are the regular daily entries in the diary of a clerk employed at the Jewish community office in Rome — describing developments in the community and among the Jews in the Italian capital. Due to the personal angle of the writer, we see the events described previously in the official report from a personal, individual slant.

STUDIES

This section opens with Dr. Daniel Carpi's essay on "The beginning and development of anti-semitism in Italy". Dr. Carpi in his study reviews the various stages in the development of the hatred of the Jews which penetrated the fascist state. The author points out that anti-semitism in Italy emanated from the alleged identification between the Jews and the liberal movement of Europe. The alleged pact between Jewish "internationalism" and liberal circles, or the freemasons, was presented as the "original sin" of all the revolutionary trends of Europe.

Despite apprehensions, during the first fifteen years of Mussolini's rule in Italy there were few manifestations of active anti-semitism, and during this period no fundamental changes occurred in the situation of Italian Jewry. However, when Italy changed the course of its policies in 1936—1937 (the Eritrean war, declaration of the empire, the tension in Anglo-Italian relations, attempts to win the support of the Arabs and the rapprochement with Nazi Germany) a change took place in the attitude towards the Jews in general and to the Jews of Italy in particular.

Racial theories began to penetrate Italy, a "race campaign" was launched, and racial laws were enacted:

This legislation (of November 17, 1938, No. 1723) in addition to clauses stipulating the deportation of foreign Jews and banning all Italian Jews from learning or teaching at state schools, also contained:

- a. A strict ban on marriages between Jews and Aryans.
- b. A juridical definition of who was deemed to be a Jew (such as the offspring of parents of the Jewish race — even if he professes to a religion other than Jewish; the son of one Jewish and one foreign parent; the offspring of parents of

Italian citizenship one of whom in of the Jewish race and professes to the Jewish religion).

- c. The obligation to declare one's belonging to the Jewish race and to see to it that due entries were made in one's personal documents as well as in the records of Public Registrar etc.
- d. Severe restrictions on civil rights were imposed, such as: Jews were banned from military service; they were forbidden to act as legal guardians for non-Jewish minors; were not permitted to maintain ownership of companies, farms or buildings whose value exceeded a given amount, or to employ Aryan servants, hold any public or government office or any post subject to state control or supported by the state, such as management posts in banks and insurance institutions.

This law also stipulated that Jews who had in the past been awarded some special recognition by the state (such as war medals) or who were war invalids or volunteers, or who had been members of the Fascist party from 1919—1922, and in the second half of 1924, could apply to the Ministry of the Interior for "special privilege" status. This meant that they would be permitted to hold on to immobile properties and to employ Aryan servants, but were still subject to all the other restrictions imposed on the Jews.

A further series of laws was enacted which carried anti-Jewish legislation a stage further, in effect banning the Jews from practising the liberal professions (June 29, 1939 — No. 1054) and imposing increasingly severe restrictions on them concerning the ownership of property and partnerships in commercial and industrial companies (February 9, 1939, No. 126). Then, upon instructions from the Party secretariat or, in some cases upon the private initiative of a local official, the Jews banned from owning radio sets, from spending their time at holidays centres, from publishing newspapers etc.

Dr. Carpi goes on to describe the actual effects of this anti-Jewish policy: the situation of foreign Jews; the restrictions upon and ousting of the Jews from public life; the camps set up in Italy during the war, forced labour etc.

The last chapter refers briefly to the situation of the Jews after the Germans had seized control in Italy. The writer concludes: "Some 7,750 Jews out of a total Jewish population of 35,000 who were in Italy during the German occupation, were missing at the end of the war. Of these, 7,496 had been banished and the rest murdered or had fallen in battle".